

Dels orígens de la globalització a la «glocalització»

Una mirada crítica a la cultura globalitzada

per Benjamí Costa Ribas

Con el desarrollo intensivo y extensivo del capitalismo surge una configuración geohistórica dotada de peculiaridades específicas y de movimientos propios, que puede denominarse globalismo. Se trata de una realidad múltiple presente en el ámbito trasnacional (O. Ianni, 1999: 92).

En la primera edició del seu llibre *Globalització*, l'any 2001, Wayne Ellwood va definir aquest fenomen com «el concepte del que més s'ha parlat i que menys s'ha entès en el nou mil·lenni» (Ellwood 2007: 11). No es tracta, doncs, d'un fet fàcil d'encabir en uns determinats límits epistemològics. Però, tot i reconeixent això, d'una manera un tant simplificada gosàriem definir la globalització com una manifestació recent,¹ basada en primer lloc en una estratègia per tal d'organitzar el mercat a nivell mundial, a partir de la integració funcional d'activitats econòmiques repartides arreu i del desenvolupament expansiu de tecnologies digitals de la informació. S'ha creat, d'aquesta manera, un mercat mundial que va molt més enllà de les fronteres nacionals de cadascun dels països, i que ha tingut conseqüències que també van molt més enllà de les purament econòmiques.

Aleshores, la primera reflexió que crec que cal fer sobre l'origen de la globalització, és que aquesta no hagués estat possible mentre el món estava dividit en dos blocs com a resultat de la Guerra Freda. Si aquesta s'hagués mantingut, el procés d'internacionalització, impulsat sobretot pels Estats Units (i en menor mesura per altres països com el Japó), s'hagués maximitzat amb les noves tecnologies a tot el món occidental. Probablement, al bloc de

Dibuix al·lusiú a la globalització.

l'Est la Unió Soviètica n'hagués creat un altre que abastés els països dins la seva àrea d'influència. Però mai s'hagués desenvolupat un fenomen a escala planetària com el que ara coneixem.

Per tant, la globalització que tenim avui és producte tant del progrés de les noves tecnologies, com també, i en darrera instància, dels esdeveniments desencadenats a partir de la política reformista del president Gorbtxov entre els anys 1985-1991;² de la caiguda del mur de Berlín el 8 de novembre 1989; així com de la subsegüent descomposició del bloc de països de l'Est i de la pròpia Unió Soviètica. En definitiva, de tot allò que va fer possible el final de la Guerra Freda (Ianni 1999: 93); i això, sense oblidar-nos de les conseqüències a la Xina de la mort de Mao i la subse-

güent evolució del règim comunista xinès.³

És així com, a partir de 1989, el capitalisme neoliberal més radical va assolir que havia guanyat definitivament la batalla al comunisme. El símbol d'això va ser la sentència de Francis Fukuyama,⁴ decretant, pretenciosament i tendenciosa, la *fi de la història*. Després de l'esfondrament del mur de Berlín, Fukuyama augurava la consagració a escala mundial d'un sistema *impossible de millorar*, fonamentat en la democràcia liberal en el terreny polític, i en el capitalisme i el lliure mercat en l'econòmic (Fukuyama 1992).⁵ Certament, si no fos pel seu títol rimbombant, per anar amb el vent a favor de l'enrenou de l'aleshores recent caigut mur de Berlín, així com per una eficaç campanya publicitària orquestrada per la conservadora John M. Olin Foundation,⁶ aquest

1. S'ha esdevingut a partir de les dues darreres dècades del segle XX (Beyer 2007: 98), tot i que les seves arrels són molt més antigues.

2. La qual assolí la seva expressió més paradigmàtica en la *perestroika* (reestructuració) i la *glàsnost* (obertura).

3. Vegi's una bona anàlisi de tots aquests processos a Hobsbawm 2011a: esp. 459-494, i a *Idem* 2011b: esp. 391-404.

4. Politòleg dels Estats Units, d'origen japonès, graduat a Harvard i professor de la Universitat d'Stanford.

5. L'article original en anglès va ser publicat l'any 1989 a *The National Interest*. Aquest aviat va ser transformat en un llibre, *The End of History and the Last Man*, el qual, davant les bones expectatives de vendes, molt prest va ser traduït a diversos idiomes, entre ells el castellà (Fukuyama 1992).

6. Aquesta fundació conservadora nord-americana va ser fundada l'any 1953 per John M. Olin (1892-1982), president d'un grup d'empreses –Olin Industries– que fabricaven productes químics i municions. L'objectiu general d'aquesta fundació era donar suport a projectes que reflectissin o estiguessin destinats a enfortir les institucions econòmiques, polítiques i culturals sobre les

8 de novembre de 1989. Caiguda del mur de Berlín.

llibre mai no hauria tingut el ressò que va obtenir a principis de la dècada dels noranta del segle XX. El seu major èxit va estar, possiblement, en provocar un allau de treballs qüestionant-se si, d'una manera o altra, s'havia arribat o s'estava arribant a la fi de la història (Fontana 1992: 7).⁷

A Europa, però, aquests plantejaments ni eren nous,⁸ ni responien al profund conservadorisme nord-americà –del qual n'és producte Fukuyama–; ja que, sobretot a Alemanya, tenien les seves arrels en plantejaments filosòfics que es remuntaven a Nietzsche i Heidegger. Parlant sempre en termes generals, les respostes europees es diluïen en allò que a partir del filòsof francès postestructuralista Jean-François Lyotard (1924-1998) va venir a anomenar-se «postmodernisme». Però

les conclusions d'aquests pensadors europeus arribaren a ser oposades unes a les altres. Perquè si per a Lyotard la postmodernitat era «la fi de la història», en tant que res no pot esperar-se de la raó que no ens hagi estat ja transmès, per al professor alemany Jürgen Habermas, contràriament, la postmodernitat és l'inici d'una raó que recupera el millor de la «modernitat» evitant-ne les seves corrupcions (Sádaba 1993: 203).

Les esquerres responien a les autocomplaents proclames neoliberals que, mentre subsistissin les desigualtats entre els països desenvolupats i els que encara eren en vies de desenvolupament, i mentre encara existissin dictadures i injustícies socials, estariem molt lluny de poder dir que s'havia acabat la història.⁹ Però, en qualsevol cas, les perspectives neguitoses que les esquerres feien de la trajectòria mundial a principis dels anys vuitanta,¹⁰ al final de la dècada,

foren substituïdes per previsions molt més optimistes per al nou segle XXI, compartides fins i tot per alguns historiadors que venien del marxisme.¹¹

D'aquesta manera, en el nou escenari la confusió era palesa, malgrat que a Europa la situació es veia de manera molt més mesurada que als Estats Units. Així ho mostra, per exemple, la reflexió del professor Michael Stürmer, el qual, malgrat ser ideològicament de dretes, en el discurs pronunciat l'any 1993 al castell de Bellevue a Berlín, reconeixia que: «Estem al principi d'una nova era, que es caracteritza per una inseguretat, per una crisi permanent i per l'absència de qualsevol statu quo [...]. Ens cal ser conscients que ens trobem en una d'aquelles crisis de la història mundial que [...] no és menys important que la que es produí després de 1945, encara que les condicions per remuntar-la semblen millors, perquè no hi ha potències guanyadores ni vençudes, ni menys a l'Europa oriental» (Stürmer 1993: 59).

Però amb l'esfondrament de la URSS i del bloc oriental, les esquerres, sobretot a Llatinoamèrica, s'havien quedat orfes de referents. Així, alguns recordaven les paraules del sociòleg nord-americà Charles Wright Mills (1916-1962) quan, en la seva crítica del positivisme, afirmava que negar la causalitat i suprimir les contradiccions era negar la història, «perquè sense contradiccions no hi ha conflicte, sense conflicte no hi ha canvi social, i sense canvi social no hi ha història» (Mills 1968).¹² Alhora,

quals es basa l'herència americana del govern constitucional i de l'empresa privada. Va desaparèixer oficialment en novembre de 2005.

7. A l'Estat espanyol, els pretenciosos plantejaments de Fukuyama foren pertinentment contestats per alguns historiadors, com per exemple Josep Fontana (1992) i Carlos Martínez Shaw (1993).

8. Hegel, primer a la seva *Filosofia del dret* i després a *La raó en la Història*, ja contemplava «el món germànic i les institucions que comprèn l'estat europeu modern com la fi de la història» (Plant 1983: 233-234, citat a Fontana 1992: 7).

9. Vegi's, per exemple, l'afirmació de l'historiador marxista britànic Christopher Hill: «[...] 'the end of history' derives from the wishful thinking of academics who believe their own society must be eternal because it is comfortable for them. Inhabitants of the Third World may be less sure that history is over» (Hill 1991).

10. Eric Hobsbawm, en un text originalment escrit l'any 1981, s'adonava que la trajectòria del món als inicis dels anys vuitanta no era la desitjable des de la perspectiva d'un

pensador d'esquerres: «no es buena señal del camino por donde va el mundo cuando los hombres pierden confianza en el futuro e hipótesis propias de *El crepúsculo de los dioses* sustituyen a las utopías» (Hobsbawm 1998: 68).

11. «Los indicios de que el mundo del siglo XXI será mejor no son desdeñables. Si el mundo consigue no destruirse con, por ejemplo, una guerra nuclear, las probabilidades de ello son bastante elevadas» (Hobsbawm 1990).

12. L'anomenada «teoria del conflicte social» ha generat plantejaments diversos i fins i tot contraposats. Un d'ells, probablement el més conegut de tots, és la teoria del «conflicte de classes» de Marx i Engels. Un altre

però, s'aixecaven veus des de diferents espais acadèmics per assenyalar que les modernes teories del canvi social eren antiquades i irrecuperables (Torres Castaños 2010: 48). I crec que és en aquest context de ràpides transformacions i certa desorientació,¹³ on cal situar l'afirmació d'Octavio Ianni en el sentit que «El mundo se ha mundializado, de tal manera que el globo ha dejado de ser una figura astronómica para adquirir plenamente significación histórica» (1996: 171), la qual, des que va aparèixer publicada el 1992,¹⁴ ha estat tan reproduïda en multitud d'articles i assaigs, que ha esdevingut un veritable tòpic que sembla inel·ludible reiterar en qualsevol publicació sobre el fenomen de la globalització.

Ianni (Sao Paulo, 1926–2004), sociòleg brasiler de gran prestigi, fou una de les ments més lúcides de l'esquerra sud-americana de la segona meitat del segle XX. Va contribuir a donar una nova orientació a la investigació sociològica brasilera als anys cinquanta, centrant les seves investigacions en les relacions interracials, en particular entre negres i blancs, així com entre l'individu i la societat al Brasil contemporani. Víctima del govern dictatorial brasiler que va assolir el poder mitjançant el cop d'estat de 1964, fou expulsat de la Universitat de Sao Paulo, on exercia el seu magisteri. Recuperada la democràcia, Ianni va tornar a exercir a la Universitat Catòlica de Sao Paulo i, després, a la Universitat de Campinas. Però va continuar sent una veu crítica i molt incòmoda per als nous governs sorgits de les urnes, i no s'estalvià cap crítica als presidents Henrique Cardoso¹⁵ i Ignazio «Lula»

producte més recent de la teoria del conflicte seria l'anomenat «xoc de civilitzacions» (Huntington 1993 i 1997).

13. Un exemple simptomàtic d'això seria l'afirmació de l'historiador marxista Eric Hobsbawm, quan es cloïa el segle XX, que els Estats Units «[...] han sido lo mejor del siglo XX, el país con mayor éxito histórico del siglo, el que lo sigue teniendo y el que lo tendrá más allá de su final» (Hobsbawm 2000: 220).

14. Primera edició en portuguès publicada al 1992, amb el títol *A sociedade global*.

A dalt, el politòleg nord-americà d'origen japonès Francis Fukuyama

da Silva. A ambdós acusava, precisament, de seguir les directrius neoliberals imposades des de Washington (Gudynas, 2004).

Aleshores, què vol dir Ianni equiparant mundialització amb l'adquisició de la plena significació històrica? En primer lloc, penso que la seva afirmació és una resposta a la predicció Fukuyama sobre la fi de la història. El que Ianni voldria dir, en la meua opinió, era que la història no només no s'hauria acabat, sinó que ara abastaria la seva plenitud en assolir una dimensió planetària. Ideològicament, Ianni s'alineava amb els qui consideren la globalització com una realitat múltiple, conseqüència de l'expansió del capitalisme a l'àmbit transnacional, que no sempre anul·la allò preexistent, però altera el seu lloc i el seu significat (Ianni 1999: 92). Aquesta expansió en els inicis dels anys

15. Que havia estat company seu d'estudis, i un dels representants més destacats del corrent crític dels teòrics de la dependència.

noranta ja havia assolit una escala global, introduint un nou actor en els circuits econòmics, com són les corporacions transnacionals. Aquestes corporacions, actuant bé com actors visibles o invisibles, creen noves relacions de poder, en assolir capacitat suficient per a pressionar els governs nacionals, incloent el propi govern nord-americà. Poden, fins i tot, determinar les actuacions del Banc Mundial, del Fons Monetari Internacional o de l'Organització Mundial del Comerç (Ianni 1996: *passim*). El que Ianni estava reconeixent, o com a mínim preveient, era, doncs, l'implícit triomf del capitalisme a escala mundial.¹⁶ El seu

16. «En poco tiempo y de repente, las fuerzas productivas y las relaciones de producción organizadas en moldes capitalistas se generalizaron por todo el mundo. Se encuentran [...] también en los países que se habían formado bajo el régimen socialista o en una economía centralmente planificada. Prácticamente en todos los países que se declaraban socialistas, así como en los que continúan proclamándose, hay inversiones de capitales

Al·legoria crítica de la postmodernitat i de l'afany de consumisme social.

principal mèrit va ser, en la meua opinió, haver-se adonat abans que molts altres analistes que l'actor principal dels problemes esdevinguts amb l'aleshores incipient globalització ja no era l'estat nació, ja que la seva capacitat d'acció s'havia vist fortament compromesa davant dels nous actors que, en el nou escenari, havien assolit major capacitat d'influència.

D'aquesta manera, des de l'inici del nou segle XXI sembla impossible qüestionar que el món sencer es troba immers en un procés, el qual fa que les fronteres nacionals esdevinguin permeables i en el qual determinades empreses transnacionals obtenen un poder creixent. Per això, tampoc no sembla que pugui haver-hi dubtes que la seva expansió és una conseqüència del triomf del capitalisme.¹⁷ Les seves conse-

qüències poden ser positives en alguns aspectes (accés general a la informació, «veinatge cultural» o acostament de les diferents cultures, etc.), però també molt negatives (concentració del poder polític i econòmic, emergència d'un nou imperialisme, desenvolupament catastròfic per a l'ecologia, etc.),¹⁸ depenent la valoració que hom fa d'unes i altres des de la perspectiva ideològica de l'analista (García Ferrando 2004: 10-11).¹⁹ Del que no hi ha dubte és que les seves conseqüències estan canviant completament i a gran velocitat el món que coneixem

y globaliza o socializa sus pérdidas, dinámicas, costes y prácticas» (Mayos 2011: 6).

18. Entre d'altres, vegi's Ellwood 2007, qui considera la globalització com un procés imparable que, malgrat tots els seus perills, conté el germen d'un futur millor (Ellwood 2007: 14). La nova esquerra reformista ha plantejat la construcció d'una globalització alternativa basada en un Nou Ordre Democràtic Mundial, fonamentat en distribució equitativa del poder polític i econòmic entre les nacions i els seus ciutadans (Fotopoulos 2001).

19. Malgrat les seves profundes diferències, les dues tendències principals coincideixen en alguns aspectes, com ara el reconeixement de la interconnectivitat regional, l'impacte de la competència global sobre les velles jerarquies, els problemes transnacionals i transfronterers, l'expansió de la governabilitat internacional i la necessitat de cercar noves formes de pensar la política, l'economia i el canvi cultural (García Ferrando 2004: 11).

(Ellwood 2007: 11; Mayos 2011: 4-5). Tal i com ho expressava Ianni: «[...] en el ámbito del globalismo emergen o resurgen localismos, provincianismos, nacionalismos, regionalismos, colonialismos, imperialismos, etnicismos, racismos y fundamentalismos; todo esto sucede al mismo tiempo que se reavivan los debates, las investigaciones y las angustias sobre la identidad y la diversidad, la integración y la fragmentación. Junto con las peculiaridades de cada colectividad, nación o nacionalidad, con sus tradiciones e identidades, se manifiestan las configuraciones o los movimientos del globalismo. Son realidades sociales, económicas, políticas y culturales que emergen y se dinamizan con la globalización del mundo o la formación de la sociedad global» (Ianni 1999: 62). Així, hom afirma que: «La globalización no se deja pensar como mera extensión cuantitativa o cualitativa de la sociedad nacional. No porque esa categoría y esa sociedad no sigan teniendo vigencia —la expansión y exasperación de los nacionalismos de toda laya así lo atestiguan—, sino porque el conocimiento acumulado sobre lo nacional responde a un paradigma que no puede ya dar cuenta ni histórica ni teóricamente de toda la realidad en la que se insertan hoy individuos y clases, naciones y nacionalidades, culturas y civilizaciones» (Martín Barbero & López de la Roche & Jaramillo 1999: 15).²⁰

Veiem, per tant, com la globalització va, efectivament, molt més enllà. Doncs els seus límits conceptuals no semblen deixar-se encabir ni en els esquemes acadèmics ni en els paradigmes científics tradicio-

e innovaciones tecnológicas promovidas por corporaciones trasnacionales» (Ianni 1999: 94). I també: «Así, el capitalismo se presenta como modo de producción y proceso civilizatorio. Además de acrecentar y mundializar sus fuerzas productivas y sus relaciones de producción, lo hacen con instituciones, patrones y valores socioculturales, formas de actuar, sentir, pensar e imaginar» (*Ibidem*: 95).

17. Referint-se a l'actual crisi econòmica, Mayos afirma encertadament que: «Una vez más, la crisis provocada por unos pocos (que además se beneficiaron largamente durante su gestación) se paga entre todos. También en ese sentido el capitalismo actual es global

20. Els esdeveniments de l'11 de setembre de 2001, les accions d'al-Qaeda, com sobretot la posterior expansió de l'Estat Islàmic (ISIS) i la internacionalització del conflicte mitjançant petites cèl·lules terroristes que ataquen sobtadament en qualsevol indret del món, semblarien donar la raó a les tesis del professor Samuel P. Huntington sobre el xoc de civilitzacions (Huntington 1993 i 1997), tot i que els seus plantejaments tenen nombrosos detractors (Russett & Oneal & Cox 2000; Harvey 2000; Henderson & Tucker 2001; Mungiu-Pippidi & Mindruta 2002; Fox 2005).

nals.²¹ Però, què podem dir en el terreny específicament cultural? Michael Stürmer, en el seu discurs abans esmentat, va exclamar que: *Kultur ist heute alles*²² (Stürmer 1993: 13). I, certament, la cultura ha guanyat un enorme pes social; per això, la globalització també ha transformat l'àmbit de la cultura. En aquestes dècades inicials del segle XXI parlar de la globalització de la cultura suposa, justament, prendre en consideració un bon nombre de qüestions diferents, però que sovint interactuen i s'entrecreen unes amb les altres. Podríem parlar, així, d'identitat cultural i d'interculturalitat, o fins i tot d'un fenomen de més ample abast com és la «transnacionalització», o fins i tot «mundialització», termes que poden ser sinònims de «globalització de la cultura». De fet, se'l sol identificar com un fenomen multidimensional que, com deia Dufour, pot quedar enquadrat en «a conceptualisation of globalisation as a space (and in this sense, globalisation is simultaneously local, national and global)» (Dufour 2003).

Tanmateix, a l'Informe sobre Desenvolupament Humà de 1997, dins el Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD 1997: 16), es caracteritzava la «difusió internacional de la cultura» com un dels trets de la globalització, que feia possible que les idees i els valors internacionals es barreguessin amb les identitats nacionals i s'hi superposessin, per donar lloc al fet de la «glocalització» (García Ferrando 2004: 10). Es tracta d'una manera d'interpretar el procés de globalització en funció de la creixent influència mútua d'allò

l'associació ECOL3VNG, impulsora del projecte TURUTA, et convida a

treballar per FER POSSIBLE LA

GLOCALITZACIÓ

www.turuta.cat

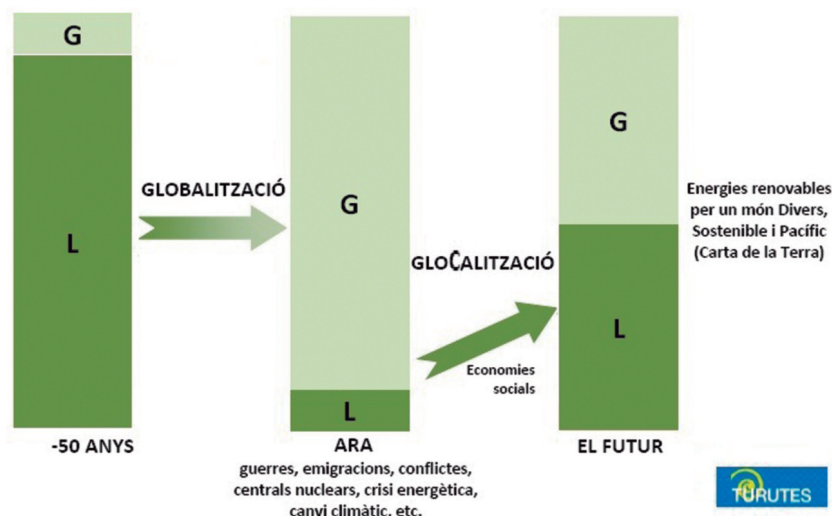

Diagrama explicatiu del pas de la globalització a la glocalització.

global i allò local (Roland 1992; Ídem 1995).²³ Així que, després de diverses experiències, aquest concepte sociològic de «glocalització» s'ha mostrat efectiu per a la comprensió de les dinàmiques socials de transformació en contextos locals (Robertson 1995: 28-32; Khondker 2004: 8; Beyer 2007; Vizureanu 2013), de manera que avui ha esdevingut una sòlida tendència,²⁴ fins al punt que hom ha parlat ja d'una «era glocal» (Bastardas 2007). A partir d'aquí, el sociòleg Roland Robertson (1992) va proposar interpretar el procés de globalització com si es tractés d'un procés de glocalització, pel qual allò global es modifica en contacte amb allò local. Per tant, no es pot parlar d'una força homogeneïtzadora, sinó més aviat de l'existència de diverses possibilitats de fusió i creativitat de les forces globalitzadores amb les arrels i tradicions locals.

Des dels inicis, hi ha hagut una forta tensió entre allò global i allò local. En el nou món globalitzat, l'estat nació ha deixat de ser adient com a marc cultural, perquè és massa gran per a complir les tasques petites i massa petit per a complir les grans. D'aquesta manera, alhora que l'estat nació ha perdut pes específic en la creació d'una cultura «nacional», l'han guanyat aquelles parts –entengui's comunitats pertanyents als estats nació– que no necessàriament s'hi identifiquen i que cerquen un reconeixement i una visibilitat de les seves pròpies cultures, fins ara encobertes o anul·lades per la «nacional». Per això assoleix tot el sentit l'afirmació de Renato Ortiz, que ara ja «es possible ser modernos sin ser nacionales» (Ortiz 1995: 22). Així, front a la construcció d'una «nova cultura globalitzada», que de mica en mica s'incorpora a l'imaginari col·lectiu –la qual s'ha vingut a anomenar «cultura internacional popular»–, en el món «glocalitzat» van ressorgint amb força multitud de manifestacions culturals, lluitant amb dignitat contra la homogeneïtzació identitària i la homogeneïtat cultural.

Bibliografia

BASTARDAS I BOADA, A. (2007). *Les polítiques de la llengua i la identitat a l'era «glocal»*. Institut d'Estudis

21. «El globalismo desafía tanto a las naciones y las nacionalidades como a las más diversas corrientes teóricas de las ciencias sociales. En todo el mundo, aunque en distintos grados, la realidad está bajo la influencia más o menos decisiva de las relaciones, procesos y estructuras que caracterizan al globalismo. Las ciencias sociales buscan y reclaman conceptos, categorías e interpretaciones. La misma ruptura histórica que constituye el globalismo se muestra al unísono como ruptura epistemológica» (Ianni 1999: 98).

22. «La cultura ho és tot avui».

23. L'origen del terme prové d'una estratègia de màrqueting que utilitzen les companyies japoneses, anomenada *dochakuka*, modificant els seus productes globals per tal d'adaptar-los a les exigències i els gustos dels mercats locals (Robertson 1995: 28; Hondker 2004: 4; Sharma 2009). Actualment, aquesta és una estratègia assíduament posada en pràctica, entre d'altres, per la cadena McDonalds, que canvia els seus menús en funció del país.

24. *The global expressed in the local and the local as the particular* (Roland 1995; Beyer 2009: 98).

- Autonòmics, Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- BEYER, P. (2007). «Globalization and glocalization», a J. Beckford i N. Demerath (ed.), *The SAGE handbook of the sociology of religion*. SAGE Publications Ltd. London, p. 98-119. <http://dx.doi.org/10.4135/978184860965.n6>, consultada el 19/04/2015.
- DUFOUR, P. (2003). «Globalisation as a New Political Space: The End of the Quebec-Quebec Debate?». Paper prepared for the Conference *Quebec and Canada in the New Century: New Dynamics, New Opportunities* (Queen's University, 31 octubre – 1 novembre, 2003). <http://www.queensu.ca/iigr/conf/Arch/03/03-1/4.pdf>, consultat el 19/04/2015.
- ELLWOOD, W. (2007). *Globalització*. Intermón-Oxfam. Barcelona.
- FONTANA, J. (1992). *La història després de la fi de la història. Reflexions i elements per a una guia dels corrents actuals*. Col·lecció *Jaume Caresmar*, 2. Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives (UPF): Eumo Editorial (EUV). Vic.
- FOTOPOULOS, T. (2001). «Globalisation, the reformist Left and the Anti-Globalisation Movement». *Democracy & Nature*, Vol. 7, No. 2, p. 233-280. <https://www.staff.ncl.ac.uk/david.harvey/AEF806/Fotopoulos.pdf>, consultat el 18/04/2015.
- FOX, J. (2005). «Paradigm Lost: Huntington's Unfulfilled Clash of Civilizations Prediction into the 21st Century». *International Politics*, 42, p. 428-457.
- FUKUYAMA, F. (1992). *El fin de la historia y el último hombre*. Ed. Planeta. Barcelona.
- GARCÍA FERRANDO, M. (2004). *Globalització i xoc de civilitzacions. Pensant la nostra societat global*. Universitat de València (Lliçó magistral llegida en el solemne acte d'obertura del curs 2004-2005). València.
- GUDINAS, E. (2004). «Octavio Ianni, destacado analista de la Globalización, falleció en Brasil». *Globalización*. Portal latinoamericano en Globalización. www.globalizacicon.org/mirador/GudinasIanni.htm, consultat el 16/04/2015.
- HARVEY, D. (2000). *Spaces of Hope*. Edinburgh University Press. Edinburgh.
- HENDERSON, E. A. – TUCKER, R. (2001). «Clear and Present Strangers: The Clash of Civilizations and International Conflict». *International Studies Quarterly*, 45, p. 317-338.
- HILL, Ch. (1991). «Premature Obsequies?», *History Today*, Volume 41, Issue 4, April 1991. <http://www.historytoday.com/christopher-hill/premature-obsequies>, consultat el 14 d'abril de 2015.
- HOBBSBAWN, E. (1990). *La era del Imperio*. Ed. Labor. Barcelona.
- HOBBSBAWN, E. (1998). *Sobre la Historia*. Ed. Crítica-Grijalbo Mondadori. Barcelona.
- HOBBSBAWN, E. (2000). *Entrevista sobre el siglo XXI* (al cuidado de Antonio Polito). Ed. Crítica. Barcelona.
- HOBBSBAWN, E. (2011a). *Historia del Siglo XX. 1914-1991*. Ed. Crítica (edició original 1995). Barcelona.
- HOBBSBAWN, E. (2011b). *Cómo cambiar el mundo. Marx y el marxismo 1840-2011*. Ed. Crítica. Barcelona.
- HUNTINGTON, S. P. (1993). «The Clash of Civilizations?», a *Foreign Affairs*, vol. 72, no. 3, Summer 1993, p. 22-49.
- HUNTINGTON, S. P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster, New York.
- IANNI, O. (1996). *Teorías de la Globalización. El mundo del siglo XXI*. Siglo XXI.
- IANNI, O. (1999). «La era del globalismo», a *Nueva Sociedad*, 163 (Septiembre-Octubre 1999), p. 92-108.
- KHONDKER, H. J. (2004). «Glocalization as Globalization: Evolution of a Sociological Concept». *Bangladesh e-Journal of Sociology*, Vol. 1. No. 2. July, 2004. https://www.mukto-mona.com/Articles/habibul_haque/Glocalization.pdf, consultat el 19/04/2015.
- MARTÍN BARBERO, J. – LÓPEZ DE LA ROCHE, F. – JARAMILLO, J. E. (1999). «Cultura y globalización», Prólogo a *Idem* (ed.), *Cultura y Globalización*. Universidad Nacional de Colombia. Bogotá, p. 15-26.
- MARTÍNEZ SHAW, C. (1993). «Tres puntos débiles. 'El fin de la Historia', de Francis Fukuyama, como estímulo al pensamiento de la izquierda», a *Temas de Nuestra Época*. *El País* (ed. de Barcelona), any VII, núm. 289. Dijous, 29 de juliol de 1993, p. 6.
- MAYOS SOLSONA, G. (2011). «Aspectos de la nueva globalización». *Prisma Social*, Revista de Ciencias Sociales núm. 6. <http://www.ub.edu/histofilosofia/gmayos/PDF/AspectosNuevaGlobal.pdf>, consultat el 18/04/2015.
- MILLS, Ch. W. (1968). «Las fuentes del poder de la sociedad», a Etzioni, A. *Los cambios sociales*, Ed. Siglo XXI (primera impressió 1964). México, p. 119-125.
- MUNGIU-PIPPIDI, A. – MINDRUTA, D. (2002). «Was Huntington Right? Testing Cultural Legacies and the Civilization Border». *International Politics*, 39 (2), p. 193-213.
- ORTIZ, R. (1995). «Cultura, modernidad e identidades». *Nueva Sociedad*, núm. 137, p. 17-23. http://www.nuso.org/upload/articulos/2417_1.pdf, consultat el 19/04/2015.
- PLANT, R. (1983). *Hegel. An Introduction*. Blackwell. Oxford.
- ROBERTSON, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Sage Publications. London.
- ROBERTSON, R. (1995). «Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity», a M. Featherstone, L. Scott i R. Robertson (ed.), *Global Modernities*, Sage Publications. London, p. 25-44.
- RUSSETT, B. M. – ONEAL, J. R. – COX, M. (2000). «Clash of Civilizations, or Realism and Liberalism Déjà Vu? Some Evidence». *Journal of Peace Research* 37, p. 583-608.
- SADABA, J. (1993). «¿El fin de la historia? La crítica de la postmodernidad al concepto de historia como metarrelato», a R. Mate (ed.), *Filosofía de la historia*. Enciclopedia Iberoamericana de Filosofía, 5. Ed. Trotta: C.S.I.C. Valladolid, p. 193-205.
- SHARMA, Ch. K. (2009). «Emerging Dimensions of Decentralisation Debate in the Age of Globalisation». *Indian Journal of Federal Studies* 19 (1), p. 47-65.
- STÜRMER, M. (1993). «Orientierungskrise in Politik und Gesellschaft? Perspektiven der Demokratie an der Schwelle zum 21. Jahrhundert», *Bergerdorfer Gesprächskreis, Protokoll Nr 98*. Hamburg-Bergerdorf.
- TORRES CASTAÑOS, E. (2010). «Cambio social y determinación», *Acta Sociológica* núm. 52, mayo-agosto de 2010, p. 47-75.
- VIZUREANU, V. (2013). «Some Remarks Concerning the Concept of Glocalization». *Public Reason* 5 (1), p. 69-86.

BENJAMÍ COSTA RIBAS ■